

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ КОНОТАЦІЇ

Більшості слів української мови характерна невизначеність та розмитість лексичного значення, але, незважаючи на це, мовець може висловити певний зміст з точністю, конкретністю, експресивністю. Тобто в значенні слова міститься здатність до динамічності, варіантності, властивість виразити індивідуальне, особливе. В значенні таких слів, крім раціональних інформативних факторів, важливу роль відіграють конотативні аспекти.

Явище конотації потребує комплексного підходу до його вивчення, об'єднуючи зусилля вчених різних спеціальностей, але одне з чільних місць слід відвести психолінгвістиці. Не випадково американський мовознавець В. Інґве називає «жорстокою історичною випадковістю» той факт, що не надалось достатньої уваги носіям мови. Переваги психолінгвістичного підходу до явища конотації не обмежуються лише зверненням до носіїв мови, вони виявляють відношення носіїв мови до конотативних аспектів мовного знака, сприяють розкриттю значень, які існують у свідомості мовців.

Дослідження проблеми конотації в центрі уваги ставить питання: причини виникнення конотації, психологічні механізми виникнення конотації, відношення до лексичного значення слова конотацій та асоціацій та їх взаємозв'язок, сприйняття конотативних значень носіями мови тощо. Тому метою нашої статті є дослідження психолінгвістичної сутності явища конотації.

Про важливу роль емоційної оцінки в мовленнєво-мислительних процесах свідчать результати багатьох психолінгвістичних експериментальних досліджень семантики. Вони стосуються взаємозв'язку і взаємовідношення асоціацій і конотацій, психолінгвістичного аспекту значення, вивчення конотації як феномена психіки мовця тощо.

Деякі конкретні психолінгвістичні методики були розроблені О. Леонтьєвим, О. Брудним, О. Клименко, В. Левицьким, Є. Бендиксом, Ч. Осгудом та іншими вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Але, як правило, у більшості праць аналізується лише один аспект значення.

З іншого боку, зовнішній і внутрішній прояви емоцій у поведінці людини висувають нові проблеми на шляху лінгвістичних досліджень семантики мовних і мовленнєвих засобів емоційної експресії. Однією з таких проблем є двозначність мовних знаків, яка полягає в тому, що одиниці мови, а саме слова, в емоційно забарвленому мовленні виступають «одночасно і знаком думки мовця, і ознакою всіх інших психічних переживань, які входять в завдання і наміри повідомлення» [1, 19]. Тобто емоційно забарвлене мовлення одночасно репрезентує дві сторони психічної діяльності людини: мислення та емоції. Ще одна проблема полягає в тому, що мова є лише одним із засобів вираження людських емоцій. Вона стоїть найвище в емоційно-експресивному ланцюжку: емоційні реакції – міміка – жест – мовлення. Вираження емоцій у мовленні знаками мови доповнюється семіологічно нижчими засобами, але вживання лише одного призводить до неправильного розуміння емоційної сторони комунікації.

Відомо, що слово в мовленні реалізує, крім своїх прямих і переносних значень, ще й потенційну енергію для вираження чи відображення додаткових, асоціативно пов'язаних з ним образів, почуттів, ідей [1, 62-63]. На цій основі і виникає конотація.

Значення слова включає в себе асоціативні зв'язки, які поєднують аспекти як окремого значення, так і значень інших слів.

Кожна людська думка містить асоціативні зв'язки, і тому І. Павлов писав, що “нічого в розумі немає, крім асоціацій” [5, 458]. Людина володіє словами із первинними значеннями, у вторинних номінаціях з'являється додатковий зміст (конотація), що утворюється внаслідок асоціативної діяльності свідомості, яка пов'язує конкретний знак з різними елементами дійсності. “Кожне окреме слово – це петля. Тисячі асоціативних зв'язків сходяться і розходяться від нього”, – зазначав Ш. Баллі. Але це не означає, що всі ці асоціації входять у лексичне значення кожного окремого слова.

Неасоціативних слів в мові немає. В якості асоціатів можуть виступати слова, фонові знання, уявлення, поняття. На базі асоціацій можуть виникати додаткові значення. А оскільки вони супроводжуються почуттями (ми розуміємо і відчуваємо одночасно), ці значення забарвлюються емоційними оцінками, які з оказіональних можуть перетворитись в узуальні, тобто з часом перейти в структуру значення слова, наприклад: *Не пройшло і 6 років, як кримські депутати нарешті “дозріли” до державницьких пріоритетів* (Україна молода, 30.08.2003, 4); *Кажуть, хоче начальство подивитися, як народ на перейменування вулиць відреагує. Якщо “прохаває” – тоді можна й за район братися* (ПіК, 2003, № 7, 21); *Кучма «шахнув» Смішком, помінявши місцями керівництво СБУ та РНБО, Президент готує особливі завдання* (УМ, 6.09.2003, 3).

Отже, сама асоціація – це ще не конотація, але база для неї, тобто асоціативні ознаки можуть трансформуватись у конотативні. Вчені стверджують, що переважна більшість емоційно-оцінної лексики базується на ситуативних асоціаціях. Причому це можуть бути такі ситуації: 1) випадок, який інформант спостерігав у житті і який він оцінює, при цьому оцінка подій переноситься на слово, пов'язане з ситуацією, наприклад: *Боротьба стає дедалі драматичнішою, і, здається, протягом останніх тижнів пропрезидентські політики куди галасливіше **собачаться** між собою, ніж з опозицією* (ПіК, 2003, № 8, 8)? *“Ви хочете революції?” – “Ні”, – відповідає 99 % населення України. Тоді притиніть **скавчати*** (ПіК, 2003, № 3, 24, 2) ситуація, що виникає в свідомості інформанта в зв'язку з описуванням словом, наприклад: *Після відставки Андрія Баля уболівальницькі чутки вперто “**сватали**” на вакантне місце головного тренера полтавської “Ворскли – Нафтогазу” Олега Блохіна* (УМ, 30.08.2003, 4)? *Слід зауважити, що Снешко має особливі стосунки з Леонідом Кучмою – вони **квітнули** у вигляді частих відвідин Банкової...* (УМ, 6.09.2003, 3)? 3) ситуативна ситуація, яка виникає внаслідок вживання слова тим, хто неприємний чи приемний інформанту: *А що ж тепер буде із Сергієм Тулубом, який за цей рік уже, мабуть, не лише компанію під себе “**причесав**”, а і знання з ядерної фізики “**підтягнути**” встиг?* (УМ, 28.08.2003, 3); *Буряка не викорчувували, але налякали. Таке враження, що Григорій Суркіс вирішив просто дуже “**налякати**” головного тренера збірної України Леоніда Буряка* (УМ, 28.08.2003, 15); *Проте оцінювали знання україномовного студента “на відмінно”. Секрет цього простий. Анатолій Демчик так швидко “**тарабанив**”, відповідаючи з того чи іншого предмета...* (Вечірній Київ, 6.01.2004, 11).

Отже, конотація характеризує слова за оцінним, емоційним і стилетворчим параметрами та відображає знання про властивості. Саме тому наявність великого асоціативного спектра атрибутивного характеру утворює об'єктивну основу для її

виникнення. Атрибутивні асоціації – механізм, який актуалізує конотації. Останні ж фіксують ті асоціації, які відображають знання мови мовцем [4, 112-113].

Дослідження довели, що теоретично кожне слово може стати носієм емоційного заряду. Такий погляд на емоційне забарвлення слова відповідає психолінгвістичній концепції емоційної експресії, де основна увага зосереджена не стільки на об'єктивному змісті мовного знака, скільки на тих операціях, яким він піддавався в процесі мовлення залежно від емоційного стану мовця.

Необхідність емоційної експресії виникає на ранніх етапах зародження мовлення, коли емоції, які входять в комунікативне завдання, ще не знайшли конкретних форм свого вираження. Те, якими будуть ці форми, залежить від вибору мовних засобів вираження на етапі семантичної і граматичної реалізації внутрішньої програми мовленнєвого висловлювання. Семантика мовних засобів, які використовуються в мовленні як результат емоційної активності мовця, визначається суб'єктивним змістом знакового образу і його процесуальним характером. Тому “значення як психологічний феномен є не річ, а процес, не система чи сукупність речей, а динамічна ієрархія процесів” [3, 60].

Емоції і почуття забарвлюють мовленнєву діяльність в цілому і її одиниці. Засоби мови, які використовуються для вираження емоційних станів, синхронних з мотивацією діяльності, це – системні засоби (морфеми, слова, словосполучення, а також граматичні форми) емоційної оцінки, що пройшли через фільтр свідомості [2, 143]. Це означає, що емоції і почуття знаходять своє відображення в цілому тексті.

Отже, конотація – проміжна ланка між мовним знаком та структурою мовної свідомості мовця й адресата мовлення. Мовна свідомість не обмежується асоціаціями, а включає в себе також систему соціально типових значень, систему образів і уявлень, властивих носіям мови, зв'язки і відношення об'єктивного світу.

Конотації усвідомлюються носіями мови, не існують окремо від значення і вводяться одночасно з ним у мовленнєву послідовність. Конотації поєднують знання про світ та знання про ставлення суб'єкта мовлення до позначуваного, що є підставою для емотивного сприйняття позначуваного. Конотація поєднує об'єктивне і суб'єктивне в семантиці. Саме конотативні ознаки лежать в основі переосмислення слів, але вони не зникають і пізніше, супроводжуючи переосмислене слово, створюючи нові мовні явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Стиль Пушкина. – М., 1941. – С. 19, 62-63.
2. Колшанський Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М.: Наука, 1975. – 231 с.
3. Леонтьев А.А. Психолінгвістический аспект языкового значения // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука. – 1976. – С. 46-73.
4. Маслова В. А. К построению психолінгвістической модели коннотации// Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С. 108-120.
5. Павлов И. П. Физиология высшей нервной деятельности// Павлов И. П. Избранные труды. – М., 1950. – С. 458.
6. Телия В. Н. Типы языковых значений. – М., 1981. – С. 260.
7. Шаховский В. И. Коннотации и ассоциации: их взаимосвязь и отношение к лексическому значению слова// Лексическое значение в системе языка и в тексте. – Волгоград: Изд-во ВГПИ, 1985. – С. 24-36.